

TÖRTÉNELMI SZEMLE

A HUN-REN BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETÉNEK FOLYÓIRATA

2024

LXVI. ÉVFOLYAM

4. SZÁM

Tóth Richárd

A rómaiság képzete a Karoling-korban
a keresztiségi szertartások tükrében

Bocsi Zsófia

A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban

Fóti Miklós

Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia harmadik nemzedéke

Angyal Béla

Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény
és a csehszlovák emigráns kormány

Pócs Nándor

Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945)

Váradi Natália

A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján
az 1956-os forradalom idején

Szerkesztők

TRINGLI ISTVÁN
felelős szerkesztő

FÓNAGY ZOLTÁN, NEUMANN TIBOR, OBORNI TERÉZ, ZAHORÁN CSABA
rovatvezetők

DETRE ANDRÁS
szerkesztőségi munkatárs

Szerkesztőbizottság

MOLNÁR ANTAL
elnök

BORHI LÁSZLÓ, ERDŐDY GÁBOR, FODOR PÁL,
GLATZ FERENC, BRANKO OSTAJMER, PÁLFFY GÉZA, PÓK ATTILA,
SOLYMOSI LÁSZLÓ, SZAKÁLY SÁNDOR, SZÁSZ ZOLTÁN,
VARGA ZSUZSANNA

A szerkesztőség elektromos postája:
tortenelmiszemle@abtk.hu

*Kérjük szerzőinket, hogy kézírataikat
a közlési szabályzatnak megfelelően készítsék el,
amely honlapunkon érhető el:*

<http://www.tti.abtk.hu/kiadvanyok/folyoiratok/tortenelmi-szemle.html>

A 2024-es évfolyam megjelenését
a Nemzeti Kulturális Alap és a Magyar Tudományos Akadémia támogatja

Nemzeti
Kulturális
Alap

ISSN 0040-9634

TARTALOMJEGYZÉK

LXVI. évfolyam, 2024. 4. szám

TANULMÁNYOK

- Tóth Richárd** A rómaiság képzete a Karoling-korban
a keresztiségi szertartások tükrében 493
- Bocsi Zsófia** A csókakői váruradalom vértesi falvai a középkorban.
Veleg és Sárkány 505
- Fóti Miklós** Zülfikár bég, egy hódoltsági határbég-dinasztia
harmadik nemzedéke történetéhez 525
- Angyal Béla** Az 1945. januári magyar fegyverszüneti egyezmény
és a csehszlovák emigráns kormány 543
- Pócs Nándor** Veszedelmes viszonyok a véres övezetben.
Ukrán nemzeti radikalizmus – magyar szemmel (1918–1945) 567
- Váradi Natália** A történelmi egyházak helyzete Kárpátalján
az 1956-os forradalom idején 603

AZ 1945. JANUÁRI MAGYAR FEGYVERSZÜNETI EGYZEMÉNY ÉS A CSEHSZLOVÁK EMIGRÁNS KORMÁNY

ANGYAL BÉLA

.....
THE HUNGARIAN ARMISTICE AGREEMENT OF JANUARY 1945
AND THE CZECHOSLOVAK GOVERNMENT EMIGREE

From Hungary's point of view, one of the most important milestones in the peace process that ended the Second World War was the armistice agreement signed in Moscow on 20 January 1945. A little-explored part of the armistice negotiations is the role of the Czechoslovak government in the drafting of the agreement, which was the first attempt to force the newly formed Hungary to accept the Hungarian nationality of the population it intended to expel from Czechoslovakia. Drawing primarily on Czech archival documents, my work outlines the diplomatic steps taken by the Czechoslovak government towards its allies in order to take the first practical step towards the construction of a Slavic nation-state.

Keywords: Hungarian armistice, Allied Control Commission, transfer, population exchange
.....

Magyarország szempontjából a második világháborút lezáró békefolyamat egyik legfontosabb állomása a Moszkvában az antifasiszta nagyhatalmak kormányai és az újonnan alakult magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány között 1945. január 20-án aláírt fegyverszüneti egyezmény volt. Az egyezmény létrejöttét megelőző eseményeket, a Horthy-rendszer fegyverszüneti tapogatózásait, az 1944. október 15-i kiugrási kísérletet, majd az Ideiglenes Nemzeti Kormány megalakulásának nemzetközi és belföldi vonatkozásait számos tanulmány és dokumentumkötet ismertette.¹ A fegyverszüneti egyezmény megkötésének külpolitikai és diplomáciatörténeti vonatkozásait, a Nemzeti Kormány által

.....
Angyal Béla, néprajzkutató, történész, külső munkatárs, Fórum Kisebbségkutató Intézet. A tanulmány megírásához a kutatás a Klebelsberg Kuno-ösztöndíj támogatásával történt 2020–2021-ben.

- 1 Lásd pl. Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Bp., 1988.; Balogh Sándor: *Magyarország külpolitikája 1945–1950*. Bp., 1988. Magyarország béketapogatózásaira vonatkozóan lásd *Magyar-brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Szerk. Juhász Gyula. Bp., 1978.; *Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers.* (= FRUS) 1943. I. *General*. Ed. William M. Franklin – E. R. Perkins. Washington, 1963. 484–512.

kijelölt fegyverszüneti küldöttség tevékenységét is több tanulmány értékelte.² Kevésbé föltárt részlete a fegyverszüneti tárgyalásoknak a csehszlovák emigráns kormány szerepe az egyezmény kialakításában, amely ekkor tett először kísérletet arra, hogy a szövetségi segítségével rákényszerítse Magyarországot az újjáalakuló Csehszlovákiából kiutasítani szándékozott magyar nemzetiségű lakosság befogadására. Mégpedig úgy, hogy már a fegyverszüneti egyezményben megpróbálta rögzíteni a csehszlovákiai magyar kisebbség fölszámolására irányuló politikáját.

A csehszlovák kormány szerepe a magyar fegyverszünet létrejöttében azért maradt homályban a magyar szakirodalomban, mert a magyar fegyverszüneti delegációt nem vonták be a fegyverszüneti egyezmény előkészítésébe. A magyar levéltári forrásokban ezért nem található részletes információk annak előkészítéséről. A magyar történészek csupán évtizedekkel később, a publikált amerikai diplomáciai iratok³ tanulmányozása során értesültek arról, hogy az emigráns csehszlovák kormány már a Magyarországgal kötendő fegyverszüneti egyezménybe is bele szeretne volna foglaltatni a magyar kisebbség Csehszlovákia területéről történő kitelepítésének jogát, amit azonban a három nagyhatalom elutasított.⁴ További részleteket csak a rendszerváltás után kiadott szovjet levéltári dokumentumokból ismerhettek meg a kutatók.⁵ Munkámban elsősorban a cseh levéltári iratok alapján vázolom föl a londoni emigráns kormány erőfeszítéseit és a szövetségesek irányába tett diplomáciai lépéseit, hogy a magyar fegyverszüneti egyezményben érvényesítse az érdekeit, és megtegye az első gyakorlati lépést a szláv nemzetállam létrehozása felé.

A fegyverszüneti tárgyalásokhoz vezető út

A világháború második szakaszában folytatott magyar béketapogatózások és a fegyverszüneti tárgyalások előkészítésének hazai és nemzetközi háttere a magyar szakirodalomban alaposan föltárt és dokumentált téma. Az alábbiakban ezért ennek a folyamatnak pusztán főbb történéseit vázolom, különös tekintettel az egyezmény kialakítására.

Az 1942 márciusában hivatalba lépő Kállay Miklós vezette kormány indította el azt a folyamatot, amely végül a Magyarország háborús részvételét lezáró fegyverszünet aláírásához vezetett. A Horthy-rendszer kisebb-nagyobb reformok árán történő átmentésére, és az 1938 és 1941 között német és olasz segítséggel visszaszerzett területek megtartására törekvő magyar kormánykörök fegyverszüneti elképzelései azonban lényegesen

2 Lásd pl. Korom Mihály: Szakítás a fasiszta szövetséggel. A fegyverszüneti egyezmény megkötése 1945. január 20-án. *Hadtörténelmi Közlemények* 22 (1975) 215–265.; Sipos Péter – Vida István: Az Egyesült Államok és Magyarország a második világháború végén. *Valóság* 23 (1980) 2. sz. 70–85.

3 FRUS 1944. III. *The British Commonwealth and Europe*. Ed. E. Ralph Perkins et al. Washington, 1965. 847–983.

4 „... megállapodtunk abban – szözl a jelentés –, hogy a javaslat túlságosan homályos ahhoz, hogy a fegyverszüneti egyezménybe beiktassuk.” Idézi Korom Mihály William Harriman moszkvai amerikai nagykövet 1945. január 15-én kelt jelentését. Korom: Szakítás a fasiszta szövetséggel, 253.

5 *Iratok a magyar-szovjet kapcsolatok történetéhez 1944. október–1948. június. Dokumentumok*. Szerk. Vida István. Bp., 2005. 91–92., 99–100.

eltértek a szövetségesek elképzeléseitől. Az amerikai és a brit kormányok által kidolgozott béketervek elvben nem zárták ki a trianoni határok etnikai alapú módosításának lehetőségét, a történelmi Magyarország határainak visszaállítását és társadalmi rendjének konzerválását azonban nem támogatták.⁶ Szovjet részről a Magyarországgal és Németországgal más csatlósaival létesítendő kapcsolatokban érvényesíteni kívánt elveket Vjacseszlav Mihajlovics Molotov külügyi népbiztos Archibald Clark Kerr brit moszkvai követhoz 1943. június 7-én írt levelében foglalta össze: „1. feltétel nélküli megadás; 2. az általuk megszállt területek visszaadása; 3. kártérítés az okozott háborús károkért; 4. a háborúért felelős személyek megbüntetése.”⁷

A magyar kormány titkos tárgyalásait nehezítette, hogy mindenképpen el akarta kerülni a német megszállást és az angolszász hatalmakkal kívánt fegyverszünetet kötni, reménykedve abban, hogy a brit csapatok a Balkánon partra szállva hamarabb érik el az ország területét, mint a Vörös Hadsereg. Horthy Miklós kormányzó egészen 1944 elejéig elképzelhetetlennek tartotta, hogy Magyarország a Szovjetunió előtt kapituláljon. Azzal, hogy 1943. november végén Teheránban a szövetséges nagyhatalmak nem a balkáni, hanem a normandiai partraszállás mellett döntöttek, Nagy-Britannia gyakorlatilag elfogadta, hogy a térség nagyrészt szovjet befolyási övezet lesz.⁸

A német vezetés azonban naprakész volt Budapest útkeresése kapcsán. A háborúból való kiválását megakadályozandó, 1944. március 19-én német csapatok szállták meg Magyarországot. Horthy kénytelen volt menesztetni a Kállay-kormányt, és ezzel az angolszász vonalon folytatott tárgyalások megszakadtak. A szovjet csapatok 1944 tavaszán megközelítették a Keleti-Kárpátokat, és a hadműveleti helyzet is egyértelművé tette, hogy a szovjet hadsereg előbb fogja elérni és megszállni Magyarország területét, mint a nyugati szövetségesek. Horthy azonban még mindig nem szánta el magát arra, hogy a szovjet fél irányába keressen kapcsolatot. Románia 1944. augusztus 23-i átállása viszont már a kormányzót is tettekre sarkallta.

Horthy 1944. szeptember végén hozzájárult egy hivatalos fegyverszüneti delegáció Moszkvába küldéséhez. A delegáció vezetője Faragho Gábor altábornagy, korábbi moszkvai katonai attasé lett. A küldöttség tagjainak 1944. október 8-án éjjel Molotov Moszkvában átnyújtotta a fegyverszüneti föltételeket. Ennek értelmében Magyarországnak ki kell vonnia csapatait és tisztviselőit „mindazon területekről, amelyeket Csehszlovákiától, Romániától és Jugoszláviától foglalt el, azokon a határokon belülre, amelyek 1937. december 31. előtt főnnállottak”. A kiürítést 10 nap alatt kell végrehajtani, miután a magyar kormány átvette a diplomáciai iratot. A kiürítés ellenőrzésére és megfigyelésére szovjet kiküldött elnöklete alatt a három szövetséges nagyhatalom Magyarországra bizottságot küld. Magyarország kötelezi magát, hogy minden kapcsolatot megszakít Németországgal, és azonnal hadat üzen Németországnak.⁹ A Faragho vezette küldöttség október 9-én táv-

6 Juhász: *Magyarország külpolitikája*, 429–430.

7 Idézi *Magyar–brit titkos tárgyalások*, 158–159.

8 Romsics Ignác: A brit külpolitika és a „magyar kérdés”, 1914–1946. In: uő: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Bp., 1996. 112–122.

9 Teleki Géza: A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások. *Hírünk a Világban* 5 (1955) 3.

iratban értesítette Budapestet az ismertetett előzetes fegyverszüneti feltételekről, pozitív választ viszont csak október 10-én hajnalban kaptak. A magyar delegáció tagjai ezután 1944. október 11-én aláírták az előzetes fegyverszüneti feltételeket tartalmazó okmányt.

Molotov külügyminiszter október 11-én délután tájékoztatta az aláírásról a brit és az amerikai nagykövetet. A tárgyaláson részt vett Anthony Eden brit külügyminiszter is – a szövetségesekkel történő egyeztetést megkönnyítette, hogy október 9. és október 17. között Eden és Winston Churchill brit miniszterelnök épp Moszkvában tartózkodott. Churchill azokban a napokban folytatta le Sztálin, Molotov és Eden részvételével az elhíresült „százalékos megegyezés” tárgyalásait a közép-európai és a balkáni országok érdekszférákra osztásáról.¹⁰

Molotov azt javasolta, hogy a három nagyhatalom képviselői azonnal kezdjenek hozzá a részletes magyar fegyverszüneti tárgyalásokhoz és az előzetes feltételek teljesítését ellenőrző szövetséges katonai misszió kereteinek a kialakításához. Molotov október 13-án adta át a brit és az amerikai nagyköveteknek megvitatásra a magyar fegyverszüneti feltételekre vonatkozó szovjet javaslatot, amely 20 pontból állt, és tulajdonképpen a román részről aláírt fegyverszüneti egyezmény szövegét követte. A tervezet bevezetése leszögezte, hogy Magyarország szakít Németországgal és hadat üzen neki, kiüríti az elfoglalt területeket, és visszavonul az 1937. decemberi határai mögé. Az első pontok – ugyanúgy, mint Románia esetében – a háborúskodás megszüntetéséről, az országban lévő német haderő lefegyverzéséről, a szövetségesek oldalán történő hadba lépésről rendelkeztek, továbbá a szövetséges haderő Magyarország területén történő szabad mozgásáról, a hadifoglyok, a szövetséges polgárok és az antifasiszta harcosok, valamint a faji üldözöttek elengedéséről. További pontok szabályozták a szövetségesek területéről elszállított vagyontárgyak visszaadását, a magyarországi német tulajdon zárolását és valamennyi magyar kereskedelmi hajónak a szövetséges főparancsnokság alá rendelését. A 13. pont rendelkezett a magyar kártérítés összegéről. Itt azonban, eltérően a román egyezménytől, amely 300 millió dollár megfizetését írta elő hatéves határidővel, a magyar tervezet 400 millió dollár kártérítés fizetését javasolta a Szovjetunió részére öt év alatt. A javaslat előírta a háborús bűnösök megbüntetését, a fasiszta és félfasiszta szervezetek felszámolását, a sajtó, rádió, posta és a kiadói tevékenység szövetséges főparancsnokság részéről történő ellenőrzését. A 19. pont intézkedett a szovjet elnöklet alatt létrehozandó Szövetséges Ellenőrző Bizottság (= SZEB) kialakításáról, amely a három nagyhatalom képviselőiből állna és az egész fegyverszünet ideje alatt ellenőrizné az egyezmény végrehajtását. A 20. pont értelmében a fenti feltételek az aláírásuk pillanatában érvénybe lépnek.¹¹

10 Churchill és Eden előterjesztették a javasolataikat, amelyek szerint a Szovjetunió nyert volna döntő befolyást Romániában (90:10% arányban) és Bulgáriában (75:25%), Nagy-Britannia pedig Görögországban szerzett volna döntő befolyást (90:10%). Magyarország és Jugoszlávia esetében egyenlő arányban (50:50%) volt az érdekek megoszlására a brit javaslat. Többszöri tárgyalás után Bulgária és Magyarország vonatkozásában az arány 80:20%-ra módosult. A szovjet fél azzal érvelt, hogy a Vörös Hadseregnek súlyos veszteségei vannak Magyarországon. Juhász: *Magyarország külpolitikája*, 428–429.

11 Korom Mihály: Horthy kísérlete a háborúból való kiválásra és a szövetséges nagyhatalmak politikája. I. Az 1944. október 11-i előzetes fegyverszüneti feltételek elfogadása. *Századok* 108 (1974) 872–873.

A Magyarország által fizetendő jóvátétel összegét a brit és az amerikai kormány csökkenteni kívánta, illetve azt javasolták, hogy a konkrét összeget az adott ország gazdasági viszonyai alapján, későbbi időpontban határozzák meg. Eden külügyminiszter az 1944. október 17-én Sztálinnal folytatott megbeszélésen javasolta az összeg csökkentését. Molotov azt indítványozta, hogy az összeg egy részét tegyék félre Jugoszlávia és Csehszlovákia számára. Végül Sztálin javaslatát fogadták el, és a magyarországi jóvátételi összeget 300 millió dollárra csökkentették, melyből 100 millió dollárt a két kisebb szövetségesnek tesznek félre.¹²

Közben Magyarországon 1944. október 15-én, az eredetileg október 20-ra tervezett kiugrás kudarccal végződött. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Horthy csupán a hadseregre támaszkodva akarta végrehajtani az átállást. Arról, hogy Moszkvában aláírták az előzetes fegyverszüneti föltételeket, még a kormány tagjai sem tudtak. A főtisztek döntő többsége nem is akart szakítani a németekkel, akik a kiugrás minden részletéről tudtak, és tervet dolgoztak ki a megakadályozására. A kiugrást végül a tisztikar elárulta, elszabotálta, a kijelölt magyar csapatok nem jutottak el Budapestre, a Várat pedig német ejtőernyősök foglalták el. Másnap, október 16-án a németek rábírták Horthyt, hogy írja alá Szálasi Ferenc miniszterelnöki kinevezését, egyúttal visszavonta előző napi proklamációját, és lemondott a kormányzóságról. A kiugrási kísérletet támogató főtisztek közül Dálnoki Miklós Béla vezérezredes, az 1. magyar hadsereg parancsnoka és Vörös János vezérezredes, a Honvéd Vezérkar főnöke, csapataikat hátrahagyva átmentek a szovjetekhez.¹³

A sikertelen kiugrással és a Horthy hatalomból történt eltávolításával előállt politikai helyzetben a szovjet vezetésnek döntenie kellett arról, hogyan hozzanak létre új hatalmi szerveket az érdekszférájukba sorolt Magyarországon, amelyek egyrészt biztosítják a fegyverszünet végrehajtását, másrészt pedig a háború után az ország belső berendezkedésének „demokratikus” átalakítását.¹⁴ Némi vita után a szovjet vezetés úgy döntött, hogy széles alapokon nyugvó ideiglenes nemzeti kormányt hoznak létre, bevonva a magyarországi antifasiszta erőket is. Molotov népbiztosnál – 1944. december 6-án – a magyar fegyverszüneti delegáció tagjai, az átállt főtisztek és a moszkvai emigrációban élő magyar kommunista vezetők részvételével lezajlott utolsó találkozón egyetértés jött létre a leendő kormány összetételét, programját és az ideiglenes nemzetgyűlés megválasztásának lebonyolítását illetően.¹⁵ Magyarországon az akkorra szovjet ellenőrzés alá került országrészt

12 Korom: Horthy kísérlete a háborúból való kiválásra, 874–875.

13 Ungváry Krisztián: *A magyar honvédség a második világháborúban*. Bp., 2005. 346–349. Vö. Uő: *Kiugrás a történelemből. Horthy Miklós a világpolitika színpadán*. Bp., 2022.

14 Romsics Ignác Geir Lundestad norvég történész kutatásaira támaszkodva állítja, a Szovjetunió a háború végén a Vörös Hadsereg által elfoglalt országok belső berendezkedésének átalakítását, szovjetizálását tűzte ki célul. A szovjetizálás mértéke és üteme szempontjából a szovjet vezetés övezetekre osztotta Európát. „Az 1939–1941-es határoktól keletre fekvő területekre – balti államok, Kelet-Lengyelország, Besszarábia – a birodalomba való azonnali és teljes integrálódás várt. Az ettől nyugatra fekvő övezetben – Lengyelország, Románia, Bulgária – minden átmenet nélkül vazallus kommunista rezsimeket akart hatalomra segíteni. Még nyugatabbra, így Magyarországon is, viszont több (egy-egy forrás szerint 10–15) éves átmenettel számolt.” Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Bp., 2005. 276–277.

15 *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez*, 58–61. 15. sz. Itt jegyzem meg, hogy a háború utáni Csehszlovákia is a fokozatos szovjetizálás útját járta be. Magyarországon a sikertelen átállás után 1944 őszén

45 helységében, közvetlen szovjet beleszólás mellett rendezett nagygyűléseken megválasztották az Ideiglenes Nemzetgyűlés 230 képviselőjét. Az Ideiglenes Nemzetgyűlés 1944. december 21-én Debrecenben tartotta alakuló ülését, másnap pedig megválasztotta az Ideiglenes Nemzeti Kormányt Dálnoki Miklós Béla vezetésével. December 23-án az ideiglenes kormány elhatározta, hogy fegyverszünetet kér a Szovjetuniótól. December 27-én Georgij Makszimovics Puskin szovjet követ – mivel közben megérkezett az USA és a brit kormány pozitív válasza arra a kérdésre, hajlandók-e a Debrecenben alakult kormánnyal fegyverszüneti tárgyalásokat kezdeni – közölte az ideiglenes kormány képviselőivel, hogy a szovjet kormány kész fogadni a magyar fegyverszüneti delegációt. A fegyverszüneti küldöttség tagjainak Gyöngyösi János külügyminisztert, Vörös János honvédelmi minisztert és Balogh István miniszterelnökségi államtitkárt választották meg. A küldöttség egyetlen tagja sem rendelkezett diplomáciai tapasztalattal, ami kedvezőtlenül befolyásolta a delegáció tevékenységét. Gyöngyösi János végzettségét tekintve magyar–latin szakos tanár volt, 1944-ig újságíróként, lapkiadóként, könyvkereskedőként dolgozott. A többi miniszterhez hasonlóan őt is a szovjet vezetők választották ki Moszkvában. Valószínűleg azért esett rá a választás, mert jó benyomást tett a szovjet katonai hatóságokra Békéscsabán. A fegyverszüneti delegáció december 28-án indult el vonattal Debrecenből, azon a napon, amelyen az Ideiglenes Nemzeti Kormány hadat üzent Németországnak, és 1945. január 2-án érkezett Moszkvába.

A Beneš vezette csehszlovák emigráció és a magyarkérdés

Az Edvard Beneš vezette csehszlovák emigráció tevékenysége kezdettől fogva az 1938-as müncheni egyezmény jóvátételére, a döntés minden gyakorlati és jogi következményének felszámolására irányult. A londoni csehszlovák kormány hatalmas erőfeszítéseket tett, hogy az egyezményt aláíró nyugati országok és a szövetséges nagyhatalmak nyilvánítsák azt semmisnek. Hónapokig tartó tárgyalások után, 1942. augusztus 5-én jegyzékváltásra került sor Anthony Eden brit és Jan Masaryk csehszlovák külügyminiszter között. Eden a levelében egyértelművé tette, „Őfelsége kormánya mindenféle kötelezettség alól fölmentettnek tekinti magát” a müncheni egyezménnyel kapcsolatban. Válaszjegyzékét Jan Masaryk a következő mondattal zárta. „A müncheni egyezményt államaink egymás között mostantól halottnak tekinthetik.”¹⁶ Miután Beneš elérte a döntés eltörlését, elsősorban arra törekedett, hogy hosszú időre biztosítsa a háború után újjászülető Csehszlovák

kezdté el a szovjet vezetés megvalósítani a fokozatos szovjetizálás programját, létrehozva Moszkvában egy széles körű, de kommunista dominanciájú koalíciós kormányt. Csehszlovákia esetében a szovjet vezetés nem engedte meg, hogy a londoni emigráns kormány 1945 tavaszán hazatérjen a felszabadított területekre, hanem Moszkvában létrehoztak – a moszkvai csehszlovák kommunista emigráció aktív közreműködésével – egy a magyarhoz hasonló, a Nemzeti Fronton alapuló kormányt, hogy fönntartsák a demokratikus berendezkedés látszatát. Ez a kormány hirdette meg a „kassai kormányprogramként” elhíresült, valójában a magyaréhoz hasonlóan Moszkvában megszövegezett és elfogadott programját.

16 Eden levelét és Masaryk válaszat közli Edvard Beneš: *Šest let exilu a druhé světové války. Řeči, projevy a dokumenty z r. 1938–45.* Praha, 1946. 473–475.

Köztársaság határait és békéjét. Ennek garanciáját abban látta, hogy az országban élő nemzeti kisebbségek számát radikálisan csökkenti, és végső soron megteremti a csehek és a szlovákok nemzetállamát. Beneš mindenekelőtt a Németország ötödik hadoszlopának tekintett hárommillió német kisebbség egyoldalú kitelepítéséhez igyekezett megnyerni a három szövetséges nagyhatalom vezetőinek támogatását. 1942. július 6-án a brit háborús kabinet jóváhagyta a közép-európai németek transzferének¹⁷ elvét.¹⁸ Franklin Delano Roosevelt elnök elvi beleegyezését az 1943 május-júniusi amerikai útján sikerült megszereznie. Beneš az amerikai elnökkel folytatott tárgyalásainak eredményéről táviratban számolt be a londoni kormánynak. „Kifejezetten újból kérdeztem [Rooseveltet]; az Egyesült Államok egyet fog-e érteni a mi németjeink transzferével. Világosan kijelentette, hogy igen. Közöltem vele ismét, hogy Anglia és a szovjetek szintén ebben az értelemben már tudatták velünk a nézetüket.”¹⁹

Beneš a közép-európai vezetők közül elsőként ismerte föl, hogy a német megszállás alól a Vörös Hadsereg fogja felszabadítani az országát, és a háború után a Szovjetuniónak meghatározó szerepe lesz a térségben. 1941-től, a német-szovjet háború kitérésétől a Szovjetunióval való szoros együttműködést szorgalmazta, amit megkönnyített az is, hogy a Szovjetunió soha nem ismerte el a müncheni egyezményt, és a kezdetektől fogva támogatta a német kisebbség kitelepítését. (A szovjet vezetés maga is alkalmazta a kényszerű áttelepítést mint a kisebbségpolitika sajátos eszközét.) A két ország szoros együttműködését az 1943. december 12-én Moszkvában aláírt, 20 évre szóló szövetségi szerződés erősítette meg. A háború alatti és utáni katonai, gazdasági és külpolitikai együttműködés mellett a dokumentum szólt arról is, hogy a szovjetek nem fognak beavatkozni Csehszlovákia belpolitikájába.²⁰

A szerződés aláírását követő 1943. decemberi moszkvai tárgyalásai során Beneš átadott Molotovnak egy memorandumot a csehszlovákiai kisebbségek transzferéről. Az irat tíz pontot tartalmazott, amelyből kilenc elsősorban a német kisebbséget érintette. Főlvázolta a vagyon nélküli kitelepítés elvét, amelynek eredményeként létrejön a csehszlovák nemzetállam.²¹ Egy másik, Molotovnak átadott memorandumban, amely a Csehszlovák Köztársaság jövőbeli státuszával foglalkozott, már konkrét kéréseket fogalmazott meg a német és magyar fegyverszünettel kapcsolatban.

17 A második világháború alatt elsősorban a brit diplomáciai iratokban a kisebbségi lakosság egyoldalú kitelepítésére az angol *transfer*, azaz áthelyezés kifejezést használták, amelyet a csehszlovák és az amerikai kormány is átvett.

18 Hubert Ripka titkos feljegyzése a köztársasági elnök és Eden külügyminiszter megbeszeléséről. 1942. július 7. Národní Archiv (= NA) Archiv Huberta Ripky (= AHR) sign. 1-5-19-4.

19 Beneš sürgönye Washingtonból Masaryk miniszternek és a kormánynak. 1943. június 7. Edvard Beneš: *Paměti. Od Mníchova k nové válce a k novému vítězství*. Praha, 1947. 289.

20 *Nemzetközi szerződések, 1918–1945. A két világháború közötti korszak és a második világháború legfontosabb politikai szerződései*. Szerk. Halmosy Dénes. Bp., 1966. 559–562. [A szovjet-csehszlovák szövetségi és kölcsönös segélynyújtási szerződés.]

21 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (= AÚTGM) fond Edvard Beneš. oddíl II 1939–1945 (= EB II) 196. doboz. sign. V 186/62A-C/8.

„1. A fegyverszünet feltételeiben ki kell kötni, hogy az egész München előtti csehszlovák területet ki kell üríteni és át kell adni a csehszlovák kormánynak megszállás céljából. [...] 3. Elfogadják a német és a magyar lakosság Csehszlovákiából való kitelepítésének elvét, és Csehszlovákiát nemzetközileg elismerik csehszlovák nemzetállamként, azaz a csehek és szlovákok államaként, [...] 5. Csehszlovákia részt akar venni Németország és Magyarország megszállásában a nagyhatalmak mellett, ha azok hosszabb katonai megszállásáról döntenek, és a kisebb államokat is bevonják a megszállásba.”²²

A memorandumokban foglaltakkal a tárgyalások során Molotov és Joszif Visszarionovics Sztálin is egyetértésüket fejezték ki.

A londoni csehszlovák kormányban 1944 elejétől intenzív munka folyt a fegyverszünet előkészítésével, a kisebbségek transzferével, valamint a háborús bűnösök megbüntetésével kapcsolatban. A kisebbségi lakosság kitelepítésének előkészítésére egy tárcaközi bizottságot hoztak létre. A bizottság által előkészített anyagok szintézisének tekinthető a csehszlovák kormánynak a *Német kisebbség problémája Csehszlovákiában* címet viselő memorandum, amelyet 1944. november 23-án küldtek el a brit, az amerikai és a szovjet kormánynak. Ez volt az egyetlen memorandum, amelyet a kisebbségi kérdéssel kapcsolatban a csehszlovák kormány hivatalosan átnyújtott a szövetségeseknek. A dokumentum leszögezte, hogy a csehszlovák kormány a nemzeti kisebbségeket komoly oknak tekinti nemzetközi összeütközések és viták kialakulására, ami különösen érvényes a német kisebbségre. Ezeket a kérdéseket nem lehet területi változtatásokkal megoldani, nem lehet olyan határt meghúzni, melynek nyomán ne maradna a határ egyik vagy másik oldalán kisebbség. A lakossági transzfer tehát az egyetlen és szükséges megoldás. Németország köteles lesz befogadni minden elmenekült vagy transzferált német nemzetiségű volt csehszlovák állampolgárt, és ezt már a fegyverszüneti egyezményben is rögzíteni kell. A magyar kisebbséget külön csupán az utolsó, 20. pontban említi a memorandum.

„A magyar kisebbség jelenléte Csehszlovákiában kevésbé veszélyes problémákat okoz, mint a német kisebbségé; a csehszlovák kormány azonban fönntartja magának a jogot, hogy a jelen memorandum javaslatához hasonlóan járjon el a magyar kisebbség azon elemei esetében, amelyek ellenséges magatartást tanúsítottak a köztársasággal szemben. Egyébként megjegyzendő, hogy a jelentős szlovák kisebbség létezése a München előtti Magyarországon lehetővé teszi, hogy e probléma nagy részét lakosságcsere alapján oldják meg.”²³

A csehszlovák kormány memorandumára a brit kormány részéről csak hetekkel később, 1945. január 17-én reagált Philip Nichols, a csehszlovák kormány mellé kinevezett nagykövet a Hubert Ripka államminiszternek küldött levelében. Az amerikai kormány véleményét Rudolf Emil Schoenefeld, a csehszlovák kormány mellé kirendelt ügyvivő már

22 AÚTGM EB II. 196. doboz. sign. V 186/62A-C/8.

23 A memorandum angol és cseh nyelvű szövege megtalálható: NA AHR sign. 1-7-13b.

a magyar fegyverszüneti egyezmény aláírása után közölte Masaryk külügyminiszterhez írt, 1945. január 31-én kelt levelében. Egyikük sem emelt elvi kifogást a német kisebbség kitelepítésével kapcsolatban, csupán arra hívták föl nyomtatékosan a csehszlovák kormány figyelmét, hogy várjon a kitelepítés megkezdésével, amíg ehhez a szövetséges nagyhatalmak a beleegyezésüket adják. Az áttelepítésnek megfelelő nemzetközi egyezmények alapján, nemzetközi védnökséggel, fokozatosan és rendezett formában, az érintettekre tekintettel kell lebonyolódnia. A magyar kisebbség kitelepítését egyik diplomata sem említette a válaszában, bár csehszlovák részről számoltak vele.²⁴

A moszkvai fegyverszüneti tárgyalások 1944–1945 fordulóján

Gyöngyösi János külügyminiszter, a magyar fegyverszüneti delegáció vezetője 1945. január 4-én először találkozott a Kremlben Molotov népbiztossal. 1945. január 10-én Vlagyimir Georgijevics Dekanozov külügyi népbiztoshelyettes is fogadta, aki két óra hosszat tárgyalt a magyar külügyminiszterrel. Érdemi, fegyverszüneti témákról azonban egyik esetben sem esett még szó.²⁵ A magyar delegációt hosszas várakozás után, csupán január 18-án vonták be a fegyverszüneti tárgyalásokba.

Ugyanakkor a három nagyhatalom képviselői közötti tárgyalások a magyar fegyverszüneti feltételek végleges megszövegezéséről már az ideiglenes kormány megalakulása után elkezdődtek. A szovjet kormány, amikor 1944. december 25-én értesítette a brit és az amerikai kormányt a magyar fegyverszünetkérésről, egyúttal föl is szólította őket az október 15-e után megszakadt munka folytatására. December 27-én vette kezdetét a háromoldalú tárgyalássorozat a magyar fegyverszüneti feltételek megfogalmazásáról. A megbeszélések Molotov népbiztos elnökletével folytak John Balfour brit ügyvivő és William Averell Harriman moszkvai amerikai nagykövet részvételével. Hét alkalommal tárgyaltak hármásban, ezeket egészítette ki az 1945. január 15-én, a két kisebb szövetséges, Jugoszlávia és Csehszlovákia nagyköveteinek bevonásával tartott tárgyalás.

Molotov az első találkozón átadta tárgyalópartnereinek a fegyverszüneti egyezmény új tervezetét, amely 6 ponton tért el az 1944 októberében előterjesztett szövegjavaslattól. Ezek egy részét a megváltozott politikai helyzet miatt módosították. Az aláíró fél „Magyarország kormányzója és kormánya” megjelölés „Magyarország Ideiglenes Kormányára” változott, a szöveg pedig konstatálta, hogy Magyarország kilépett a szövetségesek elleni háborúból, és hadat üzent Németországnak. Értelemszerűen kikerült az előzetes fegyver-

24 *Dokumenty československé zahraniční politiky B/6. Československá zahraniční politika na sklonku války 1945 (1. leden – 16. květen 1945)*. Ed. Jan Němeček et al. Praha, 2015. Nichols levele: 152–153. 25. sz., Schoenefeld jegyzéke: 183–184. 45. sz. A csehszlovák emigráció kisebbségekkel kapcsolatos terveiről bővebben lásd Angyal Béla: A londoni Beneš vezette emigráció tervei a csehszlovákiai német és magyar kisebbség felszámolására (1940–1945). I. *Regio* 32 (2024) 4. sz. 50–71.

25 Gyöngyösi János külügyminiszter beszámolója az 1945. február 1-i kormányülésen a fegyverszüneti bizottság munkájáról. *Dálnoki Miklós Béla kormányának (Ideiglenes Nemzeti Kormány) Minisztertanácsi jegyzőkönyvei. 1944. december 23. – 1945. november 15.* A–B. Szerk., jegyz. bev. írta Szűcs László. Bp., 1997. (Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 28) A. 157–158.

születi föltételekre való hivatkozás. Az új szöveg tartalmazta az októberben elfogadott megállapodást a jóvátételt illetően, vagyis a kártérítés összege 300 millió dollárra csökkent és öt év helyett hatéves határidőt szabott a megfizetésére. Magyarországnak a Szovjetunióknak 200 millió dollárt, Csehszlovákiának és Jugoszláviának együttesen 100 millió dollárt kellett fizetnie. Ebben a kérdésben 1945 januárjában további viták folytak a felek között, az amerikaiak ismételten javasolták, hogy a magyar fegyverszünet ne tartalmazzon konkrét összeget a kártérítésre.

Már októberben vita tárgyát képezte a SZEB létrehozása, valamint a szovjet főparancsnokság irányítása alatti tevékenységének szabályozása. A Szovjetunió kompromisszumos javaslatot nyújtott be a kérdésben. A SZEB működését két szakaszra javasolták osztani. Az első szakasz kapcsán, amely a háború befejezéséig tart, a javaslat olyan megfogalmazást tartalmazott, hogy a bizottság kizárólagos szovjet vezetés alatt áll. A második szakaszra vonatkozóan a szovjet fél semmilyen irányban nem kívánta magát elkötelezni. A nyugati nagyhatalmak, hogy megőrizzék befolyásukat, szerették volna elérni, hogy képviselőiknek is egyenrangú beleszólási joguk legyen a magyarországi SZEB munkájába. Erről a későbbi tárgyalások során éles vita folyt a felek között, egészen az utolsó találkozóig. Végül Molotov egy új cikkely beiktatását javasolta, amely érvényteleníti az 1938. november 2-i első és az 1940. augusztus 30-i második bécsi döntést.²⁶

A csehszlovák kormány kérését a magyar fegyverszüneti tárgyalásokon való részvételre Beneš elnök Viktor Zacharovics Lebegyev szovjet nagykövetnek tolmácsolta 1944. november 13-án.²⁷ Leszögezte: „a kormányunk hivatalosan kérni fogja a három nagy szövetségesétől a Magyarországgal folytatott fegyverszüneti tárgyalásokban való részvételt és alá akarja írni ezt a fegyverszünetet.” Lebegyev rövid gondolkodás után kijelentette, hogy átadja Moszkvában az üzenetet, azonban figyelmeztetett, hogy a finn, a román és a bolgár fegyverszünet esetében a kisebb szövetségesek közvetlenül nem vettek részt azok létrehozásában.

Másnap Hubert Ripka, a csehszlovák kormány külügyminisztériumi államminisztere átadta Lebegyevnek a csehszlovák kormány jegyzékét a magyar fegyverszüneti tárgyalásokban való részvételtől,²⁸ november 18-án pedig táviratban elküldte Zdeněk Fierlinger moszkvai csehszlovák nagykövetnek is.²⁹ A jegyzék az 1943. decemberi csehszlovák–szovjet szerződés 2. cikkelyére hivatkozott, amely kimondta, hogy „[a szerződő felek] kölcsönös egyetértés nélkül nem tárgyalnak fegyverszünetről vagy békeszerződésről és nem kötnek ilyeneket Németországgal vagy az európai agressziós cselekményekben vele szövetkezett bármely más Állammal”.³⁰ A jegyzékben Ripka hangsúlyozta, hogy Csehszlovákia szempontjából rendkívül fontos kérdéstről van szó, mivel szomszédos ország Magyarországgal

26 A szovjet javaslatokat lásd Harriman nagykövet 1944. december 27-i jelentése a külügyminisztériumnak. FRUS 1944., III. 940–942.

27 Beneš feljegyzése a Lebegyevvel folytatott megbeszéléséről. *Československo-sovětské vztahy v diplomatických jednáních 1939–1945. Dokumenty. Díl 2 červenec 1943 – březen 1945.* Ed. Jan Němeček et al. Praha, 1999. 334–337. 151. sz.

28 Ripka feljegyzése a V. Lebegyevvel folytatott megbeszéléséről. 1944. november 14. Uo. 338–340. 152. sz.

29 Ripka távirata Fierlinger nagykövetnek. 1944. november 18. Uo. 347–348. 158. sz.

30 *Nemzetközi szerződések*, 560.

és magyar agresszió áldozata lett. Területének egy részét 1938-tól, további részét 1939 márciusától Magyarország megszállva tartja, ezért kéri a részvételét a fegyverszüneti tárgyalásokon, hogy képviselhesse az érdekeit.

Ivan Andrejevics Csicsajev londoni szovjet ügyvivő 1944. december 26-án hivatalosan átadta a szovjet kormány memorandumát Beneš elnöknek, amelyben tudatta vele, hogy a magyar ideiglenes kormány fegyverszünetet kért a Szovjetuniótól és a többi szövetségesétől, akikkel hadban áll, valamint kifejezte elhatározását, hogy hadat üzen Németországnak. A szovjet kormány azt tervezi, hogy 300 millió amerikai dollár értékben kártérítés megfizetésére kötelezi Magyarországot, amelyből 100 millió Csehszlovákiát és Jugoszláviát illetné. A memorandumban kérte a csehszlovák kormányt, hogy tudassa vele véleményét ebben a kérdésben.³¹ Beneš elnök megköszönte az ügyvivőnek a memorandumban foglaltakat, kiemelte, hogy a szovjet kormány nem feledkezett meg Csehszlovákiáról a háborús kártérítés ügyében. Továbbá érdeklődött, milyen jogi státusza lesz Magyarországnak a szövetségesek között a Németország elleni hadba lépése után. A szovjet nagykövetség képviselője, Csicsajev a következő látogatása alkalmával közölte vele a szovjet kormány véleményét, hogy Magyarország helyzete hasonló lesz, mint Romániáé, az még attól is függ, mennyire járul majd hozzá Magyarország a közös győzelemhez.³²

A következő napokban Hubert Ripka tárgyalást folytatott Fedor Taraszovics Guszevvel, az Európai Tanácskozó Bizottság (= EAC)³³ vezetőjével és Csicsajevvel a magyar fegyverszüneti feltételekről. 1944. december 30-án táviratban tájékoztatta Fierlinger moszkvai nagykövetet az EAC-vel már megtárgyalt speciális csehszlovák követelésekről Magyarországgal szemben, melyeket öt pontban foglalt össze:

„1. Magyarország ürítse ki a katonai egységeit az egész adminisztrációjával a területéről, amelyet a Csehszlovák Köztársaságtól 1938-ban és 1939 márciusában elfoglalt; 2. kifejezetten mondjon le a bécsi döntésről és az 1939. márciusi cselekményekről, ítélje el ezeket az erőszakos cselekményeket, és ismerje el a csehszlovák szuverenitást a München előtti határok között; 3. a tűzszünet feltételei közé iktassák be a transzfer és a magyar lakosság cseréjének elvét a Csehszlovák Köztársaságból. Megmagyaráztam, hogy ez számunkra nagyon üdvözlendő lenne, mármint precedens az ún. szudétánémetek transzferére Németországba; 4. ismerjék el, hogy a hadiállapot a Csehszlovák Köztársaság és Magyarország között 1938. október 7-én kezdődött. [...] 5. Magyarország kötelezze magát, hogy jóváteszi a Csehszlovák Köztársaság ellen elkövetett károkat.”³⁴

31 Beneš feljegyzése A. Csicsajev látogatásáról. AÚTGM EB II. 196. doboz. sign. VBV 186/62A-B-C/1.

32 Uo.

33 Az Európai Tanácskozó Bizottságot [European Advisory Commission = EAC] a moszkvai értekezlet (1943. október 19–30.) határozata alapján hozták létre a szövetségesek. Feladatai közé tartozott a csatlós államokkal kötendő fegyverszüneti egyezmények előkészítése.

34 Ripka távirata Fierlinger nagykövetnek. 1944. december 30. NA AHR sign 1-39-11-3.

Mielőtt rátérnék Fierlinger nagykövet és a csehszlovák diplomácia erőfeszítéseinek az ismertetésére a moszkvai fegyverszüneti tárgyalásokon, szólnom kell a csehszlovák-szovjet viszonyt megzavaró eseményekről. 1944 utolsó hónapjaiban két kérdés is váratlanul feszültté tette a látszólag zökkenőmentesen kibontakozó együttműködést a londoni csehszlovák emigráns kormány és a szovjet vezetés között, amelyek hatással voltak a magyar fegyverszüneti tárgyalásokra, azok légkörére is.

Az első probléma a lengyel kommunisták vezetésével szovjet kezdeményezésre létrehozott, a székhelye után lublininak nevezett ideiglenes lengyel kormány elismerése körüli huzavona volt. A Szovjetunióban élő lengyel kommunistákból alakult nemzeti tanács 1944. július 22-én, Lublinban adta ki kiáltványát, amelyben bejelentette, hogy átveszi a hatalmat a főlzabadított lengyel területek fölött. A Szovjetunió 1944. augusztus 1-én a lublini tanácsot hivatalosan ideiglenes kormánynak és az egyetlen törvényes végrehajtó szervnek ismerte el Lengyelország területén. A csehszlovák emigráns kormány, amely a háború kezdeti éveiben szoros kapcsolatot ápolt a Władisław Sikorski tábornok vezette lengyel emigráns kormánnyal, sőt 1940 és 1943 között sorozatos tárgyalásokat folytatott egy közép-európai konföderáció létrehozásáról, kettős nyomás alá került. A szovjet kormány sürgette, hogy ismerje el hivatalosan a lubliniakat, míg Csehszlovákia nyugati szövetségesei, elsősorban a brit kormány, ellenezték az új lengyel kormány elismerését. Beneš hónapokig azzal próbált kibújni a szorult helyzetből, hogy kijelentette, előbb hivatalos tárgyalásokat kell folytatnia a lublini komité képviselőivel, el akarja érni, hogy az ítélje el Teschen [Těšín] lengyelek általi annektálását a müncheni krízis idején, valamint ismerje el hivatalosan Csehszlovákia München előtti határait. A szovjeteknek az év végére megfogytakozott a türelmük, és Valerian Alekszandrovics Zorin, a szovjet külügyi népbiztoság európai osztályának a vezetője, későbbi csehszlovákiai nagykövet, magához kérte Fierlinger nagykövetet. Kijelentette: a csehszlovák kormány habozása és időhúzása „árnyéket vet” a Szovjetunióhoz fűződő viszonyra. Sőt, gyanú merülhet föl, hogy nem akar Moszkvával együttműködni a létfontosságú külpolitikai problémákban, amelyek Csehszlovákiát is érintik, hiszen Lengyelországgal szomszédos állam.

„Jó lenne – írta a Londonba küldött táviratában Fierlinger –, ha a részünkről elhangzana legalább valamilyen kijelentés. Egész Közép-Európa fokozatosan konszolidálódni fog. Magyarország után hamarosan következik a sorban az osztrákkérdés is, és amennyiben lemaradunk az eseményekről, a Csehszlovák Köztársaság számára nehéz lesz részt venni ebben a folyamatban, úgy, ahogyan az neki kijár.”³⁵

35 Fierlinger távirata a külügyminisztériumnak a V. Zorinnal folytatott tárgyalásról. 1944. december 29. *Československo-sovětské vztahy, Díl 2.*, 415–416. 201. sz. Fierlinger nagykövet, a Moszkvában 1945 márciusában alakult Nemzeti Front-kormány későbbi miniszterelnöke, rendkívül egyoldalú szerepet játszott ezekben a szovjet–csehszlovák konfliktusokban, és folyamatosan a szovjet, illetve a csehszlovák moszkvai kommunista emigráció álláspontját képviselte a londoni kormánnyal szemben. Azok a munkatársak, akik a londoni külügyminisztériumban a rejtjelezett táviratok megfejtésével foglalkoztak, és ezekből feljegyzéseket készítettek, arra panaszkodtak, hogy szinte nem tudták megállapítani, Fierlinger beszámolóiban hol ér véget a szovjet álláspont ismertetése, és hol kezdődik a nagykövet személyes véleménye.

A folyamatos szovjet nyomás ellenére a csehszlovák kormány 1945. január végéig elodázta az ideiglenes lengyel kormány hivatalos elismerését. Végül január 31-én elismerte az időközben Varsóba költözött lengyel kormányt, mire másnap a londoni lengyel kormány megszakította a kapcsolatot a csehszlovákkal.

A második ügy Kárpátalja jövőjével volt kapcsolatos. 1944 novemberétől ugyanis egyre riasztóbb hírek érkeztek Londonba a Vörös Hadsereg megszállása alatt lévő Kárpátaljáról. A csehszlovák kormány 1944 elejétől igyekezett fölkészülni az ország fölszabadított területeinek birtokbavételére, ezért május 8-án szerződést kötött a szovjet féllel a bevezetendő csehszlovák közigazgatás és a szovjet katonai parancsnokság viszonyáról a fölszabadított területeken.³⁶ A szerződéssel összefüggésben 1944. augusztus 3-án, Londonban Beneš kiadta az elnöki alkotmánydekrétumot a Csehszlovák Köztársaság fölszabadított területének ideiglenes igazgatásáról. A dekrétum értelmében addig az ideig, amíg a csehszlovák kormány átteszi a székhelyét az ország fölszabadított területére, a köztársasági elnök által kinevezett kormánydelegátus és az irányításával működő hivatal igazgatja azt. A kormánydelegátusnak Beneš a szociáldemokrata František Němecet, az emigráns kormány gazdasági miniszterét nevezte ki.

Němec és hivatalának kárpátaljai kudarca 1944 őszén azonban megdőbentette a londoni emigráns vezetést. A szovjet hadvezetés a csehszlovák közigazgatás működését a fölszabadított kárpátaljai terület csupán egy kisebb részére, a Tiszaujlak–Salánk–Bereznek–Dubrova–Pilipec–demarkációs vonaltól keletre fekvő területre korlátozta. Az ettől nyugatra eső részt hadművelleti területté nyilvánította, és megtiltotta ide a csehszlovák hivatalnokok és katonák belépését. Němec Huszton állította föl hivatala központját, a szovjet hadvezetés viszont igyekezett elszigetelni a kormánydelegátust a csehszlovák kormánytól – megtagadta a rádiókapcsolat engedélyezését Huszt és London között, a csehszlovák közigazgatás és katonai igazgatás jogköreit pedig, amelyek a tavasszal megkötött szerződésben voltak lefektetve, nem vette figyelembe. Az NKVD [Narodnij Komisszariat Vnutrennyih Gyel; Belügyi Népbiztosság] nyomására a kárpátaljai településeken átalakították a megválasztott helyi nemzeti bizottságokat, és csak a kommunista vezetéseket ismerték el. Gátolták a mozgósítás végrehajtását a csehszlovák hadseregbe, míg a kárpátaljai „önkénteseknek” titulált újoncokat erőszakkal a Vörös Hadseregbe sorozták be. A kommunista vezetésszerű nemzeti bizottságok irányításával megkezdődött az aláírásgyűjtés a területnek a Szovjetunióhoz, illetve Szovjet Ukrajnához való csatolásáért. 1944. november 26-ára Munkácsra összehívták a „Kárpátontúli Ukrajna”³⁷ nemzeti bizottságainak első kongresszusát, ahol egyhangúlag kimondták a terület „újraegyesülését” Szovjet Ukrajnával és kilépését a Csehszlovák Köztársaság kötelékéből. A kongresszus megválasztotta a Kárpátontúli Ukrajna Nemzeti Tanácsát (= KUNT) mint egyedüli központi szervet Kárpátontúli Ukrajna területén. A KUNT megtagadta az együttműködést a csehszlovák

36 A szerződés szövege megtalálható: AÚTGM EB II. 166. doboz. sign. V 157/12a.

37 Kárpátalja hivatalos elnevezése Csehszlovákiában a két világháború között Podparpatská Rus [Rusziánszko] volt. A szovjet külpolitika a háború alatt következetesen a *Zakarpatská Ukrajina* [Kárpátontúli Ukrajna] elnevezést használta, amelyet először a moszkvai csehszlovák emigráns kommunisták, majd a háború végén a csehszlovák politikai vezetés is átvett.

kormánydelegátussal, és december 5-én levelet küldött Beneš elnöknek, amelyben ismertette a munkácsi kongresszus határozatát, és fölkérte, hogy „haladéktalanul utasítsa Němec urat, a Csehszlovák Köztársaság kormánydelegátusát Kárpátontúli Ukrajna területének elhagyására.” 1944. december 8-án Němec távozott Kárpátaljáról, és Moszkvába repült.³⁸

A kárpátaljai események alakulásában fölmerül Beneš elnök felelőssége is, ugyanis 1939-től a szovjet diplomatákkal folytatott beszélgetései során többször jelezte, hogy elképzelhetőnek, sőt szükségesnek tartja Kárpátalja területének a Szovjetunióhoz csatolását.³⁹ Az elnököt azonban meglepte, hogy a szovjet szervek egyeztetés nélkül, a nemrég megkötött kétoldalú szerződéseket fölírva kezdték meg Kárpátalja elcsatolását. Az egyoldalú, erőszakos lépések, a szovjet katonai szervek arroganciája, a szovjet diplomaták csúsztatásai, kifejezett hazudozásai, amelyek a kárpátaljai eseményeket kísérték, fölháborították Beneš-t. Az is zavarta, hogy a moszkvai csehszlovák kommunisták Klement Gottwald vezetésével és Fierlinger nagykövet aktív támogatásával azt szorgalmazták, fogadják el „a kárpátukrán nép kinyilvánított akaratát”, és késlekedés nélkül ismerje el a terület elcsatolását. A Fierlinger nagykövetnek és Němec delegátusnak küldött táviratában Beneš leszögezte, hogy ragaszkodni kell a kétoldalú szerződésben lefektetett együttműködéshez és a München előtti határok szovjet és csehszlovák részről történő hivatalos elismeréséhez, „különben a fegyverszüneti tárgyalásokon és a békekonferencián a többi területünket is bárki szétszedhetné”.⁴⁰ Beneš 1944/1945 fordulóján csupán arra törekedett, hogy minél kisebb nemzetközi botrány kerekedjen a történetek miatt, és az ne veszélyeztesse a Szovjetunióhoz fűződő viszonyt és a fegyverszüneti tárgyalásokat. Tisztában volt vele, hogy a terület elcsatolását nem tudja megakadályozni, nem is akarta, azonban politikai okokból annak hivatalos elismerését igyekezett kizárólag a két ország közötti kérdésként föltüntetni, valamint a háború befejezése és a München előtti határok nemzetközi garantálása utáni időkre halasztani.

Visszatérve a fegyverszüneti tárgyalásokhoz, Fierlinger 1945. január 3-án fölkereste Zorint, hogy megvitassa vele a Ripka által szorgalmazott öt pontos csehszlovák kérés beiktatását a magyar fegyverszüneti föltételek közé. Zorin kifejtette: az első (az elfoglalt területek kiürítése) és a második (az első bécsi döntés és a kárpátaljai agresszió elítélése) pontokat főbb vonalakban figyelembe tudják venni, talán a 4.-et (hadba lépés dátuma) is. Az 5. ponttal kapcsolatban (kártérítés Csehszlovákiának) megjegyezte, hogy Beneš már egyetértett a javasolt megoldással. „Ami a 3. pontot illeti, nehéz lesz fölvenni a fegyverszüneti föltételek közé a transzfer, illetve a [lakosság]csere elvét, mivel olyan kérdésről

38 F. Němec miniszter jelentése Moszkvából Beneš elnöknek a kárpátaljai helyzet alakulásáról 1944. október 28. és 1944. december 10. között. 1944. december 15. AÚTGM EB II. 421. doboz.

39 „Az elnök újból tolmácsolta Lebegyevnek a szükségességét, hogy ez után a háború után végrehajtsuk az állam nemzeti megtisztítását a németektől és a magyaroktól, hogy valóban a csehek és a szlovákok állama legyen. Ugyancsak mondta neki, hogy egyszer majd megegyezünk abban, hogy az oroszok elfoglalják Kárpátalját is.” Ripka feljegyzése, amely E. Beneš közléséről készült, a V. Lebegyevvel folytatott beszélgetéséről. 1944. július 12. *Československo-sovětské vztahy, Díl 2*, 265–266. 98. sz.

40 Beneš utasítása Z. Fierlinger nagykövetnek és F. Němecnek a fölszabadított területeken történő további működés és a szovjet féllel történő tárgyalások kérdésében. 1944. december 22. *Československo-sovětské vztahy, Díl 2*, 391–395. 188. sz.

van szó, amelyet nem lehet jól megragadni a fegyverszüneti aktussal, azonban lehet tárgya a békekötésről szóló megbeszéléseknek.”⁴¹ Fierlinger a beszámolójában közölte a külügyminisztériummal, hogy a fegyverszünet kérdésében fölkeresi Harriman amerikai nagykövetet is, bár tudatában van, hogy a szovjet kormányon múlik a legtöbb, amely döntőbíró szerepében van, különösen Csehszlovákiát és Jugoszláviát illetően.

Harriman nagykövethél 1945. január 7-én tett látogatást Fierlinger, és átadta neki kormánya magyar fegyverszünettel kapcsolatos memorandumát. Az amerikai nagykövet közölte vele, hogy a konkrét tárgyalások még nem kezdődtek meg a fegyverszüneti feltételekről, mivel kormányától utasításokat vár még néhány kisebb jelentőségű kérdésben, de a szovjetekkel már csaknem mindenben megegyeztek. A szovjet javaslat tartalmazza a bécsi döntés és az összes területi változás érvénytelenségét 1938-tól kezdődően. A transzfert illetően annak a nézetének adott hangot, hogy nem tartozik a fegyverszüneti egyezménybe, a béketárgyalások témája lehet majd.⁴² Harriman a továbbiakban arról érdeklődött, mi a véleménye Fierlingernek az új lengyel kormányról. A nagykövet visszafogottan válaszolt: „Nem kizárt, hogy az új kormányt elismerjük.” Az amerikai nagykövet megkérdezte, hogy sürgetik-e a szovjetek az elismerést. Fierlinger nyilvánvalóan csúsztatott, amikor azt válaszolta Harrimannak: „javasolják nekünk, de nem gyakorolnak egyenesen nyomást”.⁴³

Fierlinger 1945. január 8-án fölkereste Balfour brit ügyvivőt is, hogy átadja neki a csehszlovák kormány memorandumát a magyar fegyverszünet ügyében. A brit diplomata „megígérte, hogy megtesz minden tőle telhetőt. Bizalmát fejezte ki az új magyar kormány iránt. Korábban Budapesten működött, és az a benyomása, hogy az új kormány vezetői olyan emberek, akik szalonképesek és komolyak.”⁴⁴

Ripka reagálva Fierlinger Harrimannal folytatott tárgyalására, 1945. január 12-én táviratot küldött Vladimír Hurban washingtoni csehszlovák nagykövetnek. Ismertette vele Harriman nagykövet álláspontját a transzferrel kapcsolatban, és kérte Hurbant, hogy keresse föl az ügyben a külügyminisztériumot.

„Fejtsd ki a State Departmentnek, hogy nekünk nagyon fontos a kitétel beillesztése a fegyverszüneti feltételei közé. Ez egyrészt precedens lenne Németország részére, és végezetül az ügy nem várhat a béketárgyalásokig, mivel a fölszabadulás után azonnal bekövetkezik a németek egyrészt önkéntes, másrészt kényszerű mozgása, akiket

41 Fierlinger távirata a külügyminisztériumnak. 1945. január 3. Archiv Ministerstva zahraničnich věcí (= AMZV) Telegramy došlé – tajné (= TD-T) 1945. 71. doboz.

42 Joseph Grew amerikai ügyvezető külügyminiszter 1945. január 15-i sürgönyében a csehszlovákiai magyarok transzferének kérdésében így informálta Harriman nagykövetet: „A minisztérium nem sürgetné ezt a rendelkezést, de hajlandó arra, hogy az V. cikk második bekezdését egy olyan mondattal egészítsék ki, amely kimondja, hogy Magyarországnak magyar állampolgárként és lakosként kell befogadnia mindazokat a magyarokat, akik a Szovjetunió, az Egyesült Királyság, az Egyesült Államok és a közvetlenül érintett szövetséges államok kormányai között létrejött megállapodások következtében a szomszédos szövetséges államokból Magyarországra kerülhetnek. Az Ön bizalmas tájékoztatására, a minisztérium nem támogatja a magyaroknak Csehszlovákiából való nagyarányú kitelepítését, és úgy véli, hogy az esetleges transzferre csak Csehszlovákia és a legfőbb szövetséges kormányok közötti megállapodás után kerülhet sor.” FRUS 1944, III. 975–976.

43 Fierlinger távirata a külügyminisztériumnak. 1945. január 7. AMZV TD-T 1945. 71. doboz.

44 Pro domo Fierlinger 1945. január 8-i táviratáról a John Balfournál tett látogatásáról. NA AHR sign. 1-39-11-4.

a népünk elkezd kiűzni, valószínűleg ugyanígy a magyarokat is. Spontán mozgalomról van szó, és mivel mi azt szeretnénk, hogy a transzfer, amennyire lehetséges, szervezeten történne, szükséges azonnal kötelezni Németországot és Magyarországot, hogy a kiutasított személyeket befogadják és gondoskodjanak róluk.”⁴⁵

A csehszlovák kormány a háború utolsó hónapjaiban azzal riogatta – kevés sikerrel – a nyugati szövetségeseit, hogy a kisebbségi lakosság tervbe vett szervezett kitelepítésével valójában a csehek és a szlovákok háború utáni spontán bosszújától, tömegmészárlásoktól szeretné őket megóvni.

Zorin 1945. január 9-én fogadta Fierlinger nagykövetet. Nem hivatalosan tájékoztatta a Magyarországgal folytatandó fegyverszüneti tárgyalások előkészítéséről, és átnyújtotta neki a fegyverszüneti egyezmény tervezetét, a húszpontos javaslatot, amellyel Molotov 1944. december 27-én elindította a fegyverszüneti tárgyalások második szakaszát. Másnap Fierlinger táviratot küldött Londonba, amelyben röviden ismertette az egyezmény tervezetének az egyes cikkelyeit. Megállapította, hogy a transzfert és a hadba lépés időpontját kivéve a kérések nagy része szerepel a szövegben. Ismertette Zorin véleményét, mely szerint a tervezetet változtatás nélkül fogadják majd el a nagyhatalmak képviselői. Elméletileg van lehetőség előterjeszteni a csehszlovák módosító javaslatokat, amikor Csehszlovákia és Jugoszlávia is hivatalosan megkapja a tervezetet.⁴⁶

Fierlinger 1945. január 12-én Stanoje Simić moszkvai jugoszláv követtel is tárgyalt a fegyverszüneti föltételekről, a csehszlovák kérések támogatását kérve a tervezett közös fegyverszüneti tárgyalásokon. Simić azonban kijelentette Fierlingernek, hogy „a kormánya nem akarja angazsálni magát a lakossági transzferre vonatkozó kérésünkben”. Kifejtette azt is, hogy szerinte a szovjet kormány nem akar majd jelentősen eltérni a Finnországgal, Romániával és Bulgáriával korábban aláírt fegyverszüneti egyezmények szövegétől, „mivel igyekszik majd Magyarországot megszerezni az aktív politikára és a Németország elleni harcra”. Azonban nem zárkózott el attól, hogy később beszéljenek a transferről, és a jugoszláv kormány nem kívánja korlátozni magát a jogában, hogy a számára kényelmetlen magyar vagy német nemzetiségű polgárait kiutasítsa.⁴⁷

Ripka a Zorintól megkapott szövegtervezet áttekintése után újabb utasítást küldött Moszkvába, amelyben kifejtette a módosító javaslatait. A bécsi döntés semmissé tételével, illetve a 19. cikkelyben ismertetett megfogalmazásával kapcsolatban azt tartotta volna kielégítőnek, „ha a magyarok is nemlétezőnek ismernék el” a döntést. Fontosnak nevezte a bolgár fegyverszüneti egyezmény 2. cikkelyéhez hasonló megfogalmazás beiktatását, mely szerint Magyarország visszavonna „minden törvényi és adminisztratív intézkedést, amelyek a csehszlovák területek annexiójára vonatkoznak”. A szövetségesek által előterjesztett egyezmény tervezetében fölfigyelt az addig számára ismeretlen, új elemre, a 18. cikkelyre, melynek értelmében Magyarország területén a három győztes nagyhatalom szovjet vezetéssel Szövetséges Ellenőrző Bizottságot hoz létre a fegyverszünet ellenőrzésére.

45 Ripka távirata Vladimír Hurbannak. 1945. január 13. NA AHR sign. 1-39-11-4.

46 Pro domo Fierlinger 1945. január 10-én kelt táviratáról a külügyminisztériumnak. Uo.

47 Pro domo Fierlinger 1945. január 12-én küldött táviratáról a külügyminisztériumnak. Uo.

„Gyakorlati szempontból szeretnénk közvetlenül részt venni a 18. cikkely szerinti bizottságban. Amennyiben ez nem lehetséges, kérjük, hogy a kezdettől fogva a bizottságnál legyen saját külön képviselőnk, aki érvényesíthetné az érdekeinket. Tudakold meg, pozitív esetben katonának vagy civilnek kellene-e lennie.”

A hadba lépés időpontjával és a transzfer kérdésével kapcsolatban további egyeztetésre és a csehszlovák álláspont melletti kiállásra utasította a nagykövetet. Ripka azzal zárta a táviratát, hogy Fierlinger azonnal terjessze elő a kéréseket a szovjet kormánynak, kérje azok támogatását, valamint Harrimannal és Balfourral is beszéljen róluk.⁴⁸

Fierlinger a Ripka által megfogalmazott újabb csehszlovák javaslatokat 1945. január 14-én terjesztette elő a szovjet kormány képviselőjének, Dekanazov külügyi népbiztos-helyettesnek. Dekanazov ekkor adta át neki az egyezménytervezet újabb változatát. Közölte Fierlingerrel, a szövetségesekkel már megtárgyalták a tervezetet, de a magyar küldöttségnek még nem terjesztették elő. A szöveg csupán kisebb módosításokat tartalmazott az előző változathoz képest, például a szövetségesek nevében csupán Kliment Jefremovics Vorosilov marsall fogja aláírni. További változtatás volt, hogy néhány cikkelyhez magyar-ázó függelékkel csatoltak.⁴⁹ Csehszlovák kéréseket érintő változás volt, hogy a 19. cikkely semmisnek nyilvánította a bécsi döntést, valamint a 12. cikkelyhez csatolt függelék értelmében a magyar kormány azonnal élelmiszereket és más árukat bocsát a magyar agresszió folytán károsult csehszlovák és jugoszláv területek lakosságának a megsegítésére. Ezek az áruszállítások a kártérítésre megszabott összeget terhelik.

Fierlinger a tárgyaláson előterjesztette és hosszasan részletezte kormánya három legfőbb kérését. A transzferrel kapcsolatban Dekanazov azt javasolta, hogy azt a 2. cikkelyhez csatolják rövid szöveg formájában. Fierlinger megígérte, hogy elkészíti a szövegjavaslatot. A csehszlovák nagykövet a hadiállapot beálltánál időpontjával kapcsolatban nem tapasztalt megértést a szovjet politikus részéről. A nagykövet Ripka utasítása alapján azzal érvelt, ha nem kerül bele az egyezmény szövegébe a hadiállapot ténye és időpontja Magyarország és Csehszlovákia között, „a magyarok esetleg nem ismerik el a Csehszlovák Köztársaság jogi létezését”. A SZEB-ban való csehszlovák részvételt Dekanazov azzal utasította el, hogy ebben az esetben szükséges lenne megengedni minden szövetséges képviselőjének a részvételét a bizottságban. Végül azt elképzelhetőnek tartotta, hogy a nagyhatalmak nem a szerződésben, hanem külön levélben oldanak meg a kérdést.⁵⁰

Ripka a Fierlingernek Dekanazovval folytatott tárgyalására január 18-án kelt táviratában reagált. Megköszönte Fierlinger munkáját, majd két megjegyzést tett. Amennyiben nem fog szerepelni az egyezményben a hadiállapot dátuma, „kétségessé válik, mióta van hadiállapot Magyarország és a Csehszlovák Köztársaság között”. Úgy ítélte meg, hogy a 12. cikkelyhez csatolt függelékben említett magyar agresszió esetében elegendő lenne

48 Ripka távirata Fierlinger nagykövetnek. 1945. január 13. NA AHR sign. 1-39-11-4.

49 A fegyverszüneti egyezmény tervezetének Dekanazov által átadott változatát 1945. január 13-án a hatodik tanácskozáson fogadták el a szövetséges nagyhatalmak képviselői. Korom: Szakítás a fasiszta szövetség-gel, 250–251.

50 Fierlinger távirata a külügyminisztériumnak. 1945. január 15. AMZV TD-T 1945. 71. doboz.

kimondani, „hogy az agresszió a magyar katonaság csehszlovák területre lépésével következett be 1938. szeptember 29. előtt”. Ripka továbbá hiányolta Fierlinger beszámolójából a bolgár fegyverszüneti egyezményhez hasonló rész – az elfoglalt területekre vonatkozó magyar törvényi és adminisztratív intézkedések törléséről – beiktatását a fegyverszüneti föltételek közé.⁵¹

Az 1945. január 15-i megbeszélés és a magyar fegyverszüneti egyezmény aláírása

Ripka távirata azonban időközben már tárgyalanná vált, mivel 1945. január 15-én délután lezajlott a csehszlovák szempontból legfontosabb tárgyalás a magyar fegyverszüneti föltételekről. Molotov, Harriman és Balfour fogadták Fierlinger csehszlovák és Simić jugoszláv nagykövetet, hogy megvitassák velük az egyezménytervezetet, amelyet a magyar delegáció elé akartak terjeszteni. Mindketten hivatalosan csupán előző nap kapták meg a tervezetet, és ekkor volt alkalmuk először betervezni kormányaik kéréseit a magyar fegyverszüneti föltételekhez, amelyekről azonnal döntöttek. Erről a több mint kétórás megbeszélésről Fierlinger két Londonba küldött sürgönyben számolt be január 16-án és január 17-én.⁵²

Molotov fölkérésére Fierlinger először a magyar nemzetiségű csehszlovák állampolgárok kitelepítésére vonatkozó javaslatot adta elő, hangsúlyozva a kérdés sürgős jellegét. A Dekanazovval folytatott előző napi beszélgetés alapján a 2. cikkelybe javasolt beiktatni egy előkészített szöveget, valamint egyidejűleg a bolgár fegyverszünetből átvett formában kérte a csehszlovák területek annektálásával kapcsolatos törvények és intézkedések visszavonását. Molotov kijelentette, hogy mindkét kiegészítéssel elvben egyetért, csupán meg kell találni a megfelelő paragrafust, ahová logikusan beilleszthetők. Balfour kifejtette, hogy olyan ügyekről van szó, amelyeket a béketárgyalásokon kell megvitatni. Harriman azt állította, hogy nagy horderejű kérdésről van szó, és erre vonatkozóan nincsenek utasításai. Fierlinger ezután Balfourhoz fordult, és megkérdezte tőle, a kormánya hogyan vélekedik a kérdésről. A brit diplomata azt válaszolta, hogy nem tud véleményt mondani, csupán annyit tud, hogy a kérdést el kell napolni a békekonferenciáig. Molotov erre kijelentette: talán találunk olyan formát, amely nekünk megfelel. Harriman azt javasolta, hogy a SZEB-re lehetne bízni a kérdést. Balfour hangsúlyozta: „pontos utasítása van, a brit kormány álláspontja elutasító”. Molotov a rövid vita után azt javasolta, hogy a tárgyalás végén térjenek vissza a transzfer kérdéséhez. A „bolgár” kiegészítéssel ugyanakkor mindenki egyetértett, és az bekerült az egyezmény 2. cikkelyébe.

Fierlinger ezután a Magyarország és Csehszlovákia közötti hadiállapot és annak pontos dátuma egyezményben való rögzítésének fontosságát ecsetelte. Molotov egyetértett a javaslattal. Balfour a főntartásait hangoztatta, hogy az nem illeszthető be a fegyver-

51 Ripka távirata Fierlingernek. 1945. január 18. NA AHR sign. 1-39-11-4.

52 Fierlinger táviratai a külügyminisztériumnak. 1945. január 16. és 1945. január 17. AMZV TD-T 1945. 71. doboz.

születi egyezménybe. Harriman kifejtette: nem kapott utasítást az ügyben, de szerinte konkrét dátum a hadba lépésről nem szerepelhet az egyezményben, illet más állam nem kért. Balfour szerint sem elfogadható a pontos dátum beiktatása, azonban nem lenne ellene, ha az 1. cikkely a) pontjában megemlítenék Csehszlovákiát. Molotov megkérdezte, hogy megfelelő lenne-e a következő szöveg: „Magyarország megszüntette a Szovjetunió és a többi Egyesült Nemzet, közte Csehszlovákia ellen viselt háborút, Németországgal főnállott minden viszonyát megszakította és hadat üzent Németországnak.” Megegyezés született a fölolvastott kiegészítés beiktatásáról, nyitva hagyva az esetleges törlés lehetőségét.

A csehszlovák nagykövet előterjesztette kormánya harmadik, Csehszlovákiának a SZEB-ban való részvételére irányuló kérését. Molotov egyetértett Csehszlovákia és Jugoszlávia részvételével a bizottságban. A brit és az amerikai nagykövet nem kapott utasítást a kérdésben, de a két nevezett ország részvételének az egyezményben történő lefektetésével nem értettek egyet. Balfour arra hivatkozott, hogy Görögország sincs képviselve a bolgár ellenőrző bizottságban. A tagságról folytatott vita végén Fierlinger fölhívta a figyelmet, hogy Dekanazov tegnap azt javasolta: meg lehetne a kérdést oldani külön levéllel, amelyet őneki címeznének a fegyverszünet aláírása után. Molotov ezt támogatta, és végül elfogadták a kompromisszumos javaslatot.

Simić jugoszláv nagykövet, bár nem voltak pontos utasításai, a kormánya nevében előterjesztett két javaslatot. Az első értelmében a fegyverszünetnek tartalmaznia kellene Magyarország részéről azt a kötelezettséget, hogy egyszer s mindenkorra lemond az általa e háború alatt megszállt jugoszláv területre vonatkozó igényéről. Ezt a javaslatot senki nem támogatta, és elutasították. A második javaslat Magyarország azon kötelezettségére vonatkozott, hogy a jugoszláv területen háborús bűnöket elkövetett személyeket átadja a jugoszláv szerveknek. Ennek a javaslatnak a teljesítése érdekében Molotov azt javasolta, hogy a 14. cikket kissé módosítsák, és ide illesszék be a kiegészítést. A javaslatot elfogadták.

A tárgyalás folytatásáról Fierlinger a következőképpen számolt be Huber Ripkának: Molotov ezután visszatért a transzfer elvének rögzítésére vonatkozó csehszlovák kéréshez.

„Tréfásan azt mondja, hogy ez [a transzfer] a magyar állampolgárokkal történne, akiket a csehszlovákok nem szeretnek. A javaslat elfogadása mellett van. Mindenesetre szükséges, hogy a szövetségesek komolyan foglalkozzanak ezzel a kérdéssel. Harriman: »Határozottan ellenez mindent, ami akár csak távolról is lakosságcserére hasonlít.« Én: »Nem tudom elképzelni, hogy mit kezdjünk a magyar kollaboránsokkal, akik ellen van a fölszabadított terület egész lakossága. Mi sem lelőni, sem fölakasztani nem akarjuk őket. A tisztán emberi megoldás szempontjából azonnal el kellene hagyniuk a területünket.«”

Harriman kérte a javaslat pontosítását, a számok megadását, mekkora tömegről van szó. Balfour kijelentette: „Nem lehet a kérdéstről tárgyalni, a béketárgyalásokra kell hagyni. Valójában a kérdés nem olyan természetű, mint amilyennek én állítom, mert ez valójában a népcserre fontos elvi kérdése. Hivatkozott közben az Ön által Londonban kidolgo-

zott memorandumra.”⁵³ Fierlinger az eredmény nélküli vita végén kijelentette: nincs fölhatalmazása arra, hogy neheztse a szövetségesek tárgyalását, de kéri, hogy ismét mérlegeljék a kérdést, mivel újra föl fog merülni, amint a Németországgal kötendő fegyverszünetről fognak tárgyalni. Molotov „újra kifejtette a szimpatikus álláspontját a népcserével kapcsolatban”. Fierlinger azzal zárta táviratát, hogy föltette a kérdést Ripkának, beleegyezhet-e véglegesen a „... közte Csehszlovákia ellen viselt háborút...” kiegészítéssel a szövegben?⁵⁴

A jugoszláv és a csehszlovák nagykövet távozása után Molotov megnyitotta a nyolcadik, utolsó hármas találkozózt a fegyverszüneti tárgyalások ügyében. Igyekezett lezárni az egyezményvel kapcsolatos vitás kérdéseket és véglegesíteni a dokumentumokat. Az amerikai és a brit nagykövet korábban a SZEB-ről szóló 19. cikkellyel és a hozzá tartozó alapszabállyal kapcsolatban csak külön írásbeli fönntartás leszögezése mellett volt hajlandó beleegyezését adni. A bizottsági tagjuk számára nagyobb beleszólási jogot, mozgási és kommunikációs szabadságot követeltek, és hogy ne kelljen minden kérdésben kikérni a szovjet bizottsági elnök véleményét.

„Az amerikai és brit képviselők kiváltságainak kérdésére térve Molotov elmondta, hogy a szovjet kormány úgy döntött, elfogadja az eredeti tervezetünkben foglalt elvet, mely szerint minden képviselőnknek joga van meghatározni személyzete méretét és összetételét, és nem ragaszkodik ahhoz, hogy erről az Ellenőrző Bizottság elnökével egyeztessenek. Hasonlóképpen elfogadta a kommunikációs kiváltságokra vonatkozó 5. pont h) alpontjának átdolgozott szövegét, amely most már a futár- és kódolt kommunikációt is előíranyozza, és külön jogot biztosít képviselőnknek arra, hogy a szovjet parancsokkal egyetértésben rendszeres időközönként diplomáciai futárokat fogadjon és küldjön légi úton. Balfour még mindig nem tudott egyetérteni az alapszabállyal, de hozzám hasonlóan ő is nagyon elégedett volt Molotov utolsó pillanatban tett engedményeivel, és úgy gondolom, hogy kormányának most már nem okozhat nehézséget a többi kérdéses pontban való megegyezés” – olvasható Harriman beszámolójában.⁵⁵

Ripka 1945. január 19-én, Fierlinger távirataira küldött válaszában köszönetet mondott az erőfeszítéseikért, és kérte, hogy tolmácsolja a köztársasági elnök és a kormány hivatalos és őszinte köszönetét Molotovnak a rendkívül hatékony támogatásáért. Ezután további erőfeszítésekre sarkallta Fierlingert. A miniszter ugyanis tévesen ítélte meg a helyzetet: nem volt tisztában azzal, hogy Csehszlovákia kéréseit illetően a három nagyhatalom a tárgyalásokat lezártak tekintette.

53 AMZV TD-T 1945. 71. doboz.

54 Fierlinger táviratai a külügyminisztériumnak. 1945. január 16. és 1945. január 17. Uo.

55 Harriman nagykövet távirata a külügyminisztériumnak. 1945. január 15. FRUS 1944, III. 977–979. A SZEB elfogadott alapszabályát Molotov 1945. január 20-án küldte el Harrimannek. Lásd FRUS 1945. IV. Europe. Ed. William Slany et al. Washington, 1968. 802–803.

„Újból ragaszkodj hozzá, hogy elfogadják az elvet, hogy Magyarországnak be kell fogadnia a csehszlov. magyarokat, akik tőlünk elmennek, vagy ki lesznek utasítva. Szélsőséges esetben jelenleg, de csak jelenleg, elég a biztosíték a Szövetségesektől levél formájában, de a magyarok egyenes kötelezettségvállalását előnyben részesítjük.”

Ripka Londonban tárgyalt Nichols brit nagykövettel is, arra kérve, hogy tegyen meg mindent, hogy a Foreign Office utasítsa Balfour moszkvai ügyvivőt: fogadják el a transzfer elvének és a hadba lépés dátumának a beiktatását a fegyverszüneti egyezménybe. Ripka azt hangsúlyozta Nicholsnak, hogy Balfour több esetben kijelentette a moszkvai tárgyaláson, nincs utasítása, ugyanakkor Molotov mindenben támogatta a csehszlovák kéréseket. „Ráműtöttem Nicholsnak, hogy úgy tűnik, csak a szovjetek szimpatizálnak az érdekeinkkel és támogatnak minket.” Nichols megígérte, hogy azonnal értesíti a Foreign Office-t a moszkvai tárgyalásokról, kérve, hogy küldjön Balfournak világos utasításokat. Ripka John Bruinsszal, az amerikai nagykövetség diplomatájával is tárgyalt, és kérte tőle a javaslataik támogatását.⁵⁶ Ripka még január 20-án is küldött táviratot Moszkvába, és arra utasította Fierlingert, hogy keresse föl Harrimant, és személyesen kérje meg az amerikai nagykövetet a csehszlovák kérések támogatására.⁵⁷

Ám Moszkvában időközben fölgyorsultak az események. 1945. január 18-án, hosszú várakozás után sor került a magyar delegáció és a három nagyhatalom képviselőinek a találkozájára. A tanácskozás Gyöngyösi János külügyminiszter rövid nyilatkozatával indult, amelyben kifejtette, a háború a magyar nép akarata ellenére kezdődött, a következményeit mégis az Ideiglenes Nemzeti Kormányoknak kell viselnie. Kijelentette, hogy Magyarország vállalja a harcot a szövetséges hatalmak oldalán Németország ellen. Gyöngyösi nyilatkozatának elhangzása után Molotov átnyújtotta a magyar delegációnak a fegyverszüneti szerződéstervezet szövegét, és közölte, hogy egy napot kapnak a tanulmányozására. A másnapi tanácskozáson Gyöngyösi a magyar delegáció nevében előterjesztette a küldöttség kérdéseit az egyezmény néhány pontjával kapcsolatban. Fölvilágosítást kért a német állampolgárok kötelező internálásával, a német vagyonok zárolásával, a harcoló hadsereg ellátásával, valamint a hadifoglyok visszaadásával kapcsolatban. A válaszok elhangzása után a delegáció vezetője egyetlen kérést terjesztett elő, mégpedig a jóvátétellel kapcsolatosan. Kérte annak csökkentését, valamint a hat év helyett tíz év alatt történő teljesítését. A kérésre Molotov elutasítóan válaszolt. Ezzel tulajdonképpen le is zárult a magyar küldöttség tárgyalása Moszkvában. Az egyezménytervezet szövegében, amelyet a szövetségesek előzetesen jóváhagytak, nem történt változtatás, és 1945. január 20-án a három nagyhatalom nevében Vorosilov marsall, a magyar Ideiglenes Nemzeti Kormány nevében pedig a delegáció három tagja aláírta. Még javában folyt Budapest ostroma, amikor a magyar fegyverszüneti egyezmény az aláírás napján érvénybe lépett.

Fierlinger moszkvai nagykövet január 22-én küldött táviratot Londonba, amelyben közölte, hogy a magyar fegyverszüneti egyezményt 1945. január 20-án aláírták. Az 1. cikkely a) pontjához tett kiegészítés benne maradt a szövegben. A megkérdezett szovjet

⁵⁶ Ripka távirata Fierlingernek. 1945. január 19. NA AHR sign. 1-39-11-4.

⁵⁷ Ripka távirata Fierlingernek. 1945. január 20. Uo.

szakértők szerint fontos volt Csehszlovákia megemlézése, „mivel kiemeli a München előtti Csehszlovák Köztársaság elismerését Magyarország részéről”. Azt is jelezte Fierlinger a külügyminisztériumnak, hogy Molotov 1945. január 20-án levelet küldött neki, amelyben kérte, informálja a kormányát a szövetségesek megegyezéséről Csehszlovákia részvételéről a SZEB munkájában. „Kívánatosnak tűnik, hogy a csehszlov. kormány [...] elküldje a képviselőjét Magyarországra, akinek a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mellett minden kérdéshez hozzáférése lesz, amelyek a Csehszlovák Köztársaságot érintik.”⁵⁸

A fegyverszünet következményei a csehszlovák–magyar kapcsolatokra

A csehszlovák diplomácia kisebb kudarcként élte meg a magyar fegyverszünet aláírását, mivel jelentős erőfeszítései csupán részleges eredményt hoztak. A csehszlovák politikai vezetőket érzékenyen érintette, hogy az aláírt egyezmény nem kötelezte Magyarországot a Csehszlovákiából kitelepített vagy kiutasított magyar nemzetiségű polgárok befogadására – attól tartottak, hogy ez megismétlődik majd a Németországgal kötendő fegyverszünet esetében is a szudétánemetekkel kapcsolatban. Másrészt úgy értékelték a tárgyalások menetét, hogy csupán a szovjet kormány támogatta maradéktalanul a kéréseiket, beleértve a transzfer elvének a fegyverszüneti feltételek közé iktatását. Azonban ha figyelmesen áttekintjük a fegyverszüneti egyezmény létrejöttének folyamatát, megfigyelhető, hogy a szovjet kormány sem ragaszkodott mindenáron a csehszlovák kérések teljesítéséhez. A szovjet vezetés célja a fegyverszüneti egyezménnyel – ahogyan arra Simić moszkvai jugoszláv követ is rámutatott –, elsősorban Magyarország átállítása volt a szövetségesek oldalára, illetve a németek elleni harcba való bekapcsolása. Magyarország vonatkozásában a Szovjetunióknak megvoltak a saját érdekei, rövid és hosszú távú tervei. A szovjet vezetés belátta, hogy a magyar kormánynak lehetetlen vállalnia a kiutasított szlovákiai magyarok tömegeinek befogadását, továbbá érdekében állt az általa létrehozott, a magyar kommunistákat is magában foglaló ideiglenes kormány helyzetének megszilárdítása. Ezért jelezte Zorin 1945. január 3-án Fierlingernek, hogy a fegyverszüneti feltételek közé nem illeszthető be a transzfer elve, és azt a jövőbeli béketárgyalások témái közé javasolta besorolni. Molotov a január 15-én lezajlott tárgyaláson stratégiai okokból már támogatásáról biztosította az összes csehszlovák kérést, beleértve a transzfer elvének egyezménybe foglalását. Tehette ezt azért, mert tudta, hogy a nyugati szövetségesek elutasítják a javaslatot, és ezzel elhárul a veszélye annak, hogy a magyar kormányt szorult helyzetbe hozzák. Ugyanakkor a Szovjetunió magát Csehszlovákia legmegbízhatóbb szövetségesének tüntethette föl, aki egyedülként támogatja a csehszlovák „szláv nemzet-állam” megteremtését. Rámutathatott arra is, hogy a nyugati szövetségesek miatt bukott el a javaslat, ezzel is lálítva Csehszlovákia angolszász kapcsolatait.

58 Fierlinger távirata a külügyminisztériumnak. 1945. január 22. NA AHR sign 1-39-11-3.

A brit kormány elutasító álláspontjának okairól készült a csehszlovák külügyminisztériumban egy elemzés, amelyet Beneš elnök irodájába is eljuttattak.⁵⁹ Az ismeretlen szerző feltételezhetően a brit külügyminisztérium belső köreiből szerezte az információit.

„Ami a brit fél részéről a mi csehszlov. követeléseink támogatásának hiányát illeti (a Magyarországgal folytatott tárgyalásokon), a következő információkkal rendelkezem: a Foreign Office közvetlen utasítást adott, hogy ne támogassák követeléseinket, és a kérdésre, miért tették ezt, a válasz úgy hangzott, hogy először is a Foreign Office-hoz való viszonyulásunk az elmúlt hónapok során ridegen elutasítóvá vált, továbbá bizalmatlanságot keltünk a Szovjetunióval való túlzott együttműködésünkkel. Emellett a velünk szembeni hozzáállás tükrözi a Sztálin túlságosan erős pozíciójával kapcsolatos elégedetlenséget is. [...] A velünk szembeni hozzáállás addig nem fog változni, amíg a Szovjetunió túlzott hatalma okozta bizonytalan hangulat el nem múlik. [...] Még egy dolog a transzferhez: Ez kisállami imperializmus. Ugyanilyen ésszerűtlen viszonyuk van a szlovákokhoz is.”

A Csehszlovákiával szembeni bizalmatlanság a britek részéről a Zdeněk Fierlinger vezette kormány megalakulása után csak fokozódott, és tartóssá vált a magyar kisebbség transzferének elutasítása is. A csehszlovák kormány 1945 októberében benyújtott javaslatát viszont, hogy a két ország kezdjen Prágában közvetlen tárgyalásokat egy lakosságcsere-egyezményről, mindkét nyugati nagyhatalom támogatta.⁶⁰

A csehszlovák–magyar kapcsolatokra a háborút követő pár évben jelentős hatást gyakorolt a fegyverszüneti egyezmény egy olyan részlete, amelyről annak szövege nem tesz említést – a csehszlovák misszió működése a magyarországi SZEB mellett. Csehszlovákia és Jugoszlávia is képviselőt küldtethetett a Vorosilov marsall vezette budapesti SZEB mellett, ahogy arról a nagyhatalmak képviselői a január 15-i tárgyaláson megegyeztek. Ezek a missziók azonban nem voltak tagjai a bizottságnak, annak ülésein és döntéseiben nem vehettek részt. A csehszlovák misszió mégis komoly szerepet játszott elsősorban a csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény létrejöttében és lebonyolításában. Csehszlovákia Magyarországgal, mint korlátozott szuverenitású országgal, a budapesti misszió keresztül tartotta fenn a külkapcsolatot, és csupán a párizsi békeszerződés életbelépése, 1947. szeptember 15-e után létesített nagykövetséget Budapesten.⁶¹

A SZEB melletti hivatal kiépítése az egyezmény aláírása után elkezdődött. Eleget téve Molotov kérésének, a csehszlovák kormány egy szlovák katonát, Vladimír Daxner őrnagyot jelölte képviselőjének. Később a kassai kormány Dalibor Miloš Krnót nevezte ki a budapesti kormánydelegáció vezetőjévé. 1946. január 26-án a csehszlovák kormány a fölmentését kérő Dalibor Krno helyére František Dastich tábornokot, a korábbi moszkvai katonai

59 Aláíratlan gépelt szöveg. 1945. február 23. NA AHR sign 1-39-11-3.

60 Vida István: Az amerikai diplomácia és a csehszlovákiai magyar kisebbség (1945–1947). *Jelenkor* 28 (1985) 1114–1125.

61 A SZEB magyarországi szerepéről lásd Földesi Margit: *A Szövetséges Ellenőrző Bizottság Magyarországon*. Bp., 1995.

attasét nevezte ki budapesti csehszlovák kormány megbízottnak.⁶² Ekkorra már a csehszlovák delegáció a kezdeti 19 főről 90 főre duzzadt, miközben a budapesti SZEB mellett működtetett jugoszláv képviselő létszáma mindössze 10 fő volt.⁶³ A képviselő szükségleteiről – üzemanyag, élelmiszer stb. – a fegyverszünet értelmében a magyar kormánynak kellett gondoskodnia. A nagy apparátusra az 1946. február 27-én aláírt csehszlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény következtében volt szükség. A lakosságcsere-egyezmény megszületésében, ahogyan a magyarországi németek kitelepítésében is, a Vorosilov vezette SZEB jelentős szerepet játszott.⁶⁴ A magyar–csehszlovák lakosságcsere végrehajtásában minden fontos döntésnél fölfedezhető a SZEB és csehszlovák missziójának működése. A Dastich tábornok vezette hivatal látta el a konzuli teendőket az áttelepülésre jelentkezett, több mint 90 ezer magyarországi szlovák esetében. Ugyancsak rajta keresztül történt a magyarországi Szlávok Antifasiszta Frontja és propagandalapja, a *Sloboda* titkos finanszírozása a csehszlovák kormány részéről, amelyek a magyarországi szlovákok körében az áttelepülés érdekében végzett toborzás leghatékonyabb eszközei voltak.⁶⁵ Dastich tábornok irányításával kiterjedt hírszerzői tevékenység is folyt Magyarországon, például sikerült megszereznie a magyar béke-előkészítés során a területi és nemzetiségi szakmai háttéranyagokat készítő Teleki Pál Intézet dokumentumait.⁶⁶

62 Vladimír Clementis államtitkár távirata Dalibor Krnónak. 1945. január 26. AMZV Generálni sekretariát A. 1945–1954. 162. doboz.

63 Cseh Gergő Bendegúz: *Amerikai részvétel az olaszországi, romániai, bulgáriai és magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságok tevékenységében (1943–1947)*. Bp., 2006. [Doktori értekezés] 126.

64 Lásd erről bővebben Földesi Margit: A SZEB és a német kitelepítés szerepe a csehszlovák–magyar lakosságcsereben. *Irodalmi Szemle* 42 (1999) 430–438.

65 A SZAF tevékenységéről és a finanszírozásáról, valamint a csehszlovák külügyminisztériummal való kapcsolatáról az iratok megtalálhatók AMZV Teritoriálni odbory – obyčejně 1945–1959. (= ČR TO-O) Maďarsko. 19. doboz.

66 František Dastich tábornok titkos jelzéssel ellátott, 1946. március 13-án kelt levele a mellékelt magyar nyelvű anyagokkal, térképpel megtalálhatók AMZV ČR TO-O Maďarsko. 20. doboz.

CONTENTS

STUDIES

Richárd Tóth The Image of Romanness in the Carolingian Era: A Study on Baptismal Rites	493
Zsófia Bocsi The Villages of Vértes in the Csókakő Manor in the Middle Ages. Veleg and Sárkány	505
Miklós Fóti Zülfikar Bey, to the History of the Third Generation of a Frontier Clan Governing Ottoman Hungary	525
Béla Angyal The Hungarian Armistice Agreement of January 1945 and the Czechoslovak Government Emigree	543
Nándor Pócs Dangerous Liaisons in the Bloody Zone. Ukrainian National Radicalism – in Hungarian Perspective (1918–1945)	567
Natália Váradi The Situation of Historic Churches in Transcarpathia during the Hungarian Revolution of 1956	603

E számunk szerzői

Angyal Béla, néprajzkutató, történész, külső munkatárs, Fórum Kisebbségkutató Intézet • Bocsi Zsófia, régész, történész, Mecenatura Bt. [Debrecen] • Fóti Miklós tudományos segédmunkatárs, HUN-REN BTK TTI, Turkológia Osztály • Pócs Nándor, tudományos kutató, Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltára • Tóth Richárd, PhD-hallgató, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Filozófiatudományi Doktori Iskola • Váradi Natália, docens, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Történelem- és Társadalomtudományi Tanszék

(HUN-REN BTK TTI = HUN-REN [Magyar Kutatási Hálózat] Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet)

Az egyes számok megvásárolhatóak, illetve megrendelhetőek:

HUN-REN Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet

1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4., B épület 4.44-es iroda

Telefon: +36-1-224-6700/4624, 4626-os mellék

E-mail: bardi.erzsebet@abtk.hu, terjesztes@abtk.hu

Penna Bölcsész Könyvesbolt

(hétköznapokon, 13 és 17 óra között)

1053 Budapest, Magyar u. 40.

Telefon: +36-30-203-1769

E-mail: info@pennakonyvesbolt.hu

A folyóirat teljes évfolyama előfizethető bármely
hírlapkézbesítő postahivatalnál.

**HUN
REN**

**BÖLCSÉSZETTUDOMÁNYI
KUTATÓKÖZPONT
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZET**

Ára: 1200 Ft

Előfizetőknek: 1000 Ft

9 770040 963009

2 4004